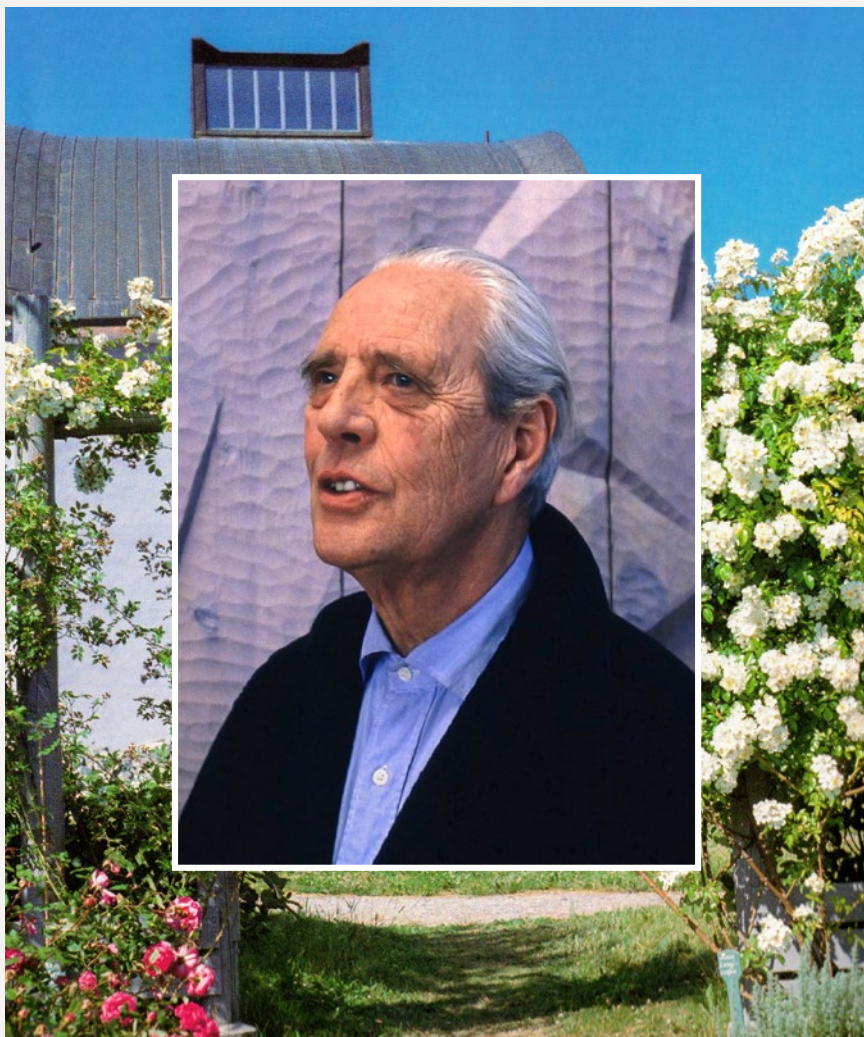

EN BIOGRAFI

TRÄDGÅRDSMÄSTARE FÖR JORD OCH MÄNNISKA

ARNE KLINGBORG & ANTROPOSOFIN

BERIT FRØSETH

TRÄDGÅRDSMÄSTARE
FÖR JORD OCH MÄNNISKA
ARNE KLINGBORG & ANTROPOSOFIN

EN BIOGRAFI

TRÄDGÅRDSMÄSTARE
FÖR JORD OCH MÄNNISKA
ARNE KLINGBORG & ANTROPOSOFIN

BERIT FRØSETH

Lassbo Förlag
www.lassboforlag.se

© Berit Frøseth 2026

Materialet i denna bok är skyddat enligt upphovsrättslagen.

Omslagsbilder: Porträtt Mats-Ola Ohlsson, landskap Arne Klingborg.

Fotografierna i boken kommer från privata samlingar, familj och vänner till avbildade personer. Några foton är hämtade från tidigare publikationer, där fotograf eller upphovsman är okänd.

Grafisk form, sättning och bildbehandling: Emma Bonath

Typsnitt: Minion Pro, Hypatia Sans Pro

Tryck: Print in Baltic, Litauen 2026
www.printinbaltic.lt

ISBN: 978-91-990538-8-2

INNEHÅLL

FÖRORD • 11

1. "VI HAR HAMNAT PÅ EN MÄRKLIG PLATS PÅ JORDEN" • 17

2. ETT FÄRGSTARKT KOLLEGIUM • 25

Allmänna och pedagogiska linjen • 27;

Rut Nilsson – beläst, inspirerande och humoristisk • 28;

Gustav Ritter – impulser till nya antroposofiska initiativ • 30;

Hans Glaser – en rättfram koleriker och människokännare • 31;

Frans Carlgren – en drivkraft inom waldorfpedagogiken • 32;

Oskar Borgman Hansen – frågan om frihetens villkor • 33;

Helmer Knutar – en outtröttlig pionjär • 35;

Jørgen Smit – en klarhet utöver det vanliga • 37;

Dan Lindholm – en kraftfull berättare • 39

3. EN OSANNOLIK FRAMGÅNGSSAGA • 40

Internationella ungdomskonferenser • 46;

Vi måste se världssammanhangen ur antroposofin • 49

4. KRISTOFFERSKOLAN I BROMMA INVIGS • 56

En arkitektur med fantasi, humor och lekfullhet • 57; Kristofferskolan i eget hus • 60

5. EN VÄRLD AV FÄRG, RÖRELSE OCH TONER • 65

Gertrud Klingborg – konsten att skapa en rymd med en fingerrörelse • 65;

Konstnärliga linjen • 68; Kurt Wegner – en framstående akvarellist • 70;

Wive Larsson – att följa naturens rörelser • 72;

Musik vid seminariet • 73; Pär Ahlbom – körsång och improvisation • 74;

Göran Fant – skarpa iakttagelser och humor • 77; Sekretariatet • 78

6. NIBBLE HANDELSTRÄDGÅRD – TALLEVANA • 80

Siri och Filip Karlsson – med arbetsglädje klarar man sig utan semester • 80;
Tallevana – pedagogiska linjen • 83; Karin Ruths-Hoffman – sagorna var hennes liv • 84;
Ekologiskt jordbruk som kulturimpuls • 86; Internationella arkitekturkonferenser • 89

7. EN PLATS DÄR JORD OCH HIMMEL SPEGLAR VARANDRA • 91

Ekkehard Wroblowski – fläthäckar, rosenträdgård och fruktkulle • 93;
”Klematisskyar” – kompost och grönsaksland • 95; Att odla trädgårdsmästaren • 97

8. FLOWFORMS – EN NY LANDSKAPSKONST • 101

John Wilkes – vattnets språk • 101; Lars Fredlund – en snickrande arkitekt • 105

9. FAMILJEN KLINGBORG I VITA HUSET • 109

Pär Granstedt – som riksdagsledamot kunde han arbeta för antroposofin • 117

10. FÄRG ÄR EN DEL AV EXISTENSEN • 120

Homo ludens – den estetiska leken • 121; Färgens kosmologi – Goethes färglära • 122;
Steiners konstbegrepp – metamorfos och förvandling • 125;
Det sublima – ingen konst utan kärlek • 127; Skolningsvägen • 129;
Abstrakt konst – ”Må dom äta sig mätta på fyrkantiga päron” • 133; Konst som
väsensmöten – relationell konst • 135; Förstörelse som kreativitet – cyberspace • 138

11. ARNE SOM PEDAGOG • 143

12. EN ARKITEKTUR FÖR HELA MÄNNISKAN • 149

Abbi Asmussen – Abbi Road • 151; Fritz Fuchs – i färgens tjänst • 154;
Åke Fant – konsthistoriker, författare och skulptör • 157;
Två böcker om Rudolf Steiners skulptur- och arkitekturimpuls • 159

13. MOT EN GRÖNARE FRAMTID • 162

Thomas Lüthi – Skillebyholm • 164; Beata Bergström – örter, fotografi och måleri • 166;
Järna Waldorfskola • 170; Walter Liebendörfer – naturkunskap och trädgårdsodling • 171;
Skolstriden – två skolor, två världar • 172

14. DE NYA HUSEN PÅ SLÄTTEN • 176

Sonja Robbert Bernadotte – Blå ateljén • 178; Rut Nilsson – Almandinen • 181

15. MILJÖ SOM GER LIV • 186

Liljevalchs jul – en lekstuga i mystikens tecken • 188; Liljevalchs som allkonstverk • 190

16. PÅ RESA I AUSTRALIEN, NYA ZEELAND OCH JAPAN • 194
En kort visit i Japan • 207
17. FÅR ETT HUS SE UT HUR SOM HELST? • 209
18. ALLTID PÅ RESANDE FOT • 216
Peredur Home School och Emerson College • 217;
Francis Edmunds – på väg för waldorfpedagogiken • 218; *Sydafrika – Johannesburg och Kapstaden* • 220; *USA – Spring Valley och Sacramento* • 221;
Eleanor Hill Edwards – arkitekt och utställningsproducent • 222
19. DEN OFULLBORDADE FUNKTIONALISMEN • 225
Framtidens katedral – Casa Nova • 229;
Ett märkligt byggnadsföretag under första världskriget – Goetheanum • 231;
Folkets hus – kanske en början? • 235; *En intensiv arkitektursommar – öppet hus på Rudolf Steinerseminariet* • 236; *"Aldrig har vi varit så populära som nu!"* • 239
20. EXPANSION OCH FRAMTIDSTRO • 244
Inte alltid så rosenskimrande • 247
21. ROSOR OCH NYMFER I TRÄDGÅRDEN • 258
Min älskling du är (som) en ros • 259; *En friluftsateljé* • 263
22. "GRÖNA VÅGEN FICK EN NY VÄNDNING" • 266
Trädgårdsresor • 267; *Rosendals trädgård* • 273;
Lars Krantz – att bli medskapare i livets verkstad • 275
23. TRÄDGÅRD TILL NÖJE OCH NYTTA • 279
24. "EN STUNDS RO OCH VILA" • 290
Två eldsjälur går ur tiden • 295
25. ALLKONSTVERKET – DEN NYA FOLKKONSTEN • 299
En estetisk uppfostran • 302; *Gemenskapen som det nya allkonstverket* • 306
26. VI BYGGER FÖR KROPP, SJÄL OCH ANDE – VIDARKLINIKEN • 312
Åke Kumlander – "Får jag en tusenlapp blir det genast två" • 314;
Christian Osika – en läkeomens konstnär • 317;
Märta Arman – Vidarklinkens första vårdföreståndare • 320;

*Ursula Flatters – att frigöra människans egen läkekraft • 322; En harmonisk färgidé • 324;
Arnes freskomålningar i Vidarklinikens galleri • 326; Vidarklinikens trädgård • 328;
Björn von Schoultz – pengarnas betydelse i sociala relationer • 330*

27. EN "LJUSETS HÄRFÖRARE" FYLLER 70 • ANTROPOSOFINS HUS • 333

Arne 70 år – en fest för gemenskapen • 338

28. ANTROPOSOFISKA SÄLLSKAPETS ORDFÖRANDE • 345

*Fria Högskolan för Antroposofi – Arne som klassförmedlare • 347;
Högskolekretsen och Högskolekollegiet • 349; Antroposofiska Sällskapet som en levande
organism • 350; Att skapa ordning i karma – platoniker och aristoteliker • 352;
Den mikaeliska tidsåldern • 354; Antroposofiska Sällskapet behöver nytt liv • 356*

29. HILMA AF KLINT – ETT NYTT STJÄRNSKOTT PÅ KONSTHIMLEN • 359

Anna Cassel – Rosens saga • 366

30. SAMHÄLLET OCH ANTROPOSOFIN – EN DIALOG • 370

*Anders Kumlander – "Vi måste anpassa oss till en ny tid" • 371;
"Det fanns ett sällsamt ljus kring Arne" • 374; "Sätt stopp för antroposoferna!" • 376;
Kultur som ger liv • 379; Rudolf Steinerseminariet får högskolestatus • 382;
Sektionen för Bildande konst • 385; Ulf Wagner – seminariet som en stor konstnärlig
installation • 387; Hotellplaner, ett olycksfall i Polen och kungligt besök • 389*

31. UTVECKLINGSPROJEKT I RIO LIMPIO OCH ISRAEL • 393

*"Jag såg en oerhörd kapacitet" • 395;
Kibbutzen Harduf – En gemenskap för social och andlig växt • 399;
Att fylla det kulturella tomrummet • 401*

32. ATT FÖRMÄNSKLIGA NATUREN • 406

*Angereds stadspark – Lärjeåns trädgårdar • 407;
Trädgårdar i Pau vid Pyrenéerna • 410;
L'Orangerie du Luxembourg i Paris • 412*

33. HAGA-BRUNNSVIKENS VÄNNER • 419

*Dennispaketet och Norra länken • 424; Bergianska trädgården • 425;
Gyllene templet • 427; Stockholm som kulturhuvudstad 1998 • 428*

34. "GOD DESIGN GER NÄRING ÅT DEN MÄNSKLIGA SJÄLEN" • 432

Grafisk design • 434; *Möbler* • 437; *Keramik och glas* • 438;

Robygge interiör – Bengt Ahlin • 440

35. KULTURHUSET I YTTERJÄRNA • 445

"Byggnader skall börja tala!" • 446; *Arild Rørdal och arbetet med marmorsocklarna* • 448; *Det sceniska rummet* • 449; *Transparenta väggar* • 450; *Arkitektur behöver mer än grått och vitt* • 451; *Fyra årstidsimaginationer* – *Kulturhusets takmålning* • 454; *Invigningen av Kulturhuset* • 459

36. ELDSJÄLAR JUBILERAR • 461

Tiden är en helig ström – två pionjärer lämnar jordelivet • 464;

Och han kunde tala! – Jørgen Smit går ur tiden • 466;

Människan som en odlare av möjligheter • 467

37. NÄR LJUSET BLIR TILL BILD – KULTURHUSETS GLASFÖNSTER • 469

Peter de Voto – *Kulturhuset, en mötesplats för kreativitet* • 475;

Kulturhusets park – "Här ute händer det alltid mycket" • 478

38. EN STJÄRNA SOM LYSER • 480

Ett hemlighetsfullt lyssnande – Gertrud Klingborg lämnar jordelivet • 481;

Abbi Asmussen – *Att skapa rum för alla sinnen* • 485;

Gustav Ritter – "Nästa gång skall jag göra det bättre!" • 487;

Åke Kumlander – *den kreativa finansören* • 489

39. ETT KONSTNÄRSLIV STÄLLS UT • 492

Ett levande spår i modern svensk kulturhistoria • 493;

En mans älskade trädgård – *vilande på blomsterhimplens doftrika rosenmoln* • 498

40. "VI KAN BARA GÅ VIDARE FRAMÅT" • 504

Rex Raab – "En vänskap buren på konstens vingar" • 508;

Sonja Robbert – *Ett märkligt öde* • 509

EFTERORD – VEM VAR ARNE KLINGBORG? • 512

KÄLLFÖRTECKNING • 522

PERSONREGISTER • 537

FÖRORD

När jag började arbetet med biografen om *Arne Klingborg* var avsikten att skriva *en* bok som skulle omfatta hans liv från födelsen i Stockholm år 1915 fram till hans död på Saltkällan utanför Mölnbo år 2005. Arne Klingborg lämnade efter sig ett stort källmaterial, ett eget arkiv, som har bevarats av hans dotter Aurora Klingborg Granstedt. Till detta hör också en samling privata brev som på ett berikande sätt bidrog till att ge en levande bild av Klingborg som ung. Arne Klingborg hade en mångsidig begåvning och en kapacitet utöver det vanliga. Då intentionen med boken också var att belysa idéer inspirerade av antroposofin, som Klingborg strävade efter att förverkliga under sitt liv, blev det uppenbart att det måste bli en biografi i två band. Mycket har redan skrivits om utvecklingen inom den antroposofiska rörelsen sedan mitten av 1960-talet. Arkitekturen och byggnaderna i Ytterjärna, trädgårdsparken, Vidarkliniken och de stora utställningarna på Liljevalchs konsthall är dokumenterade i böcker och kataloger. Med biografen om Arne Klingborg har jag velat samla trådarna för att visa hur en mångfald av initiativ vävs samman organiskt och utvecklas över tid.

Boken *Arne Klingborg: Ett liv i konsten*, som kom ut på Lassbo förlag 2022, kan betraktas som en konstnärsbiografi. Den berättar om Arne Klingborgs tid som elev vid Viggbyholmsskolan och uppväxten i en miljö som gav nya impulser inom konst, arkitektur och pedagogik. Jag skildrar Arnes utveckling som konstnär under och efter studiet på Konstakademin i Stockholm. En väg med konstnärliga framgångar och motgångar, som innefattar personliga livsval och uppvaknandet inför andliga realiteter. Genom avgörande människomöten fick Arne Klingborg kontakt med pionjärer inom den antroposofiska rörelsen i Sverige och i denna miljö utvecklades intresset för Rudolf Steiners mångfacetterade tankar om konst. Här träffade han sin hustru och livskamrat under

ett helt liv, eurytmisten Gertrud Klingborg. Boken skildrar Klingborgs arbete som Antroposofiska Sällskapets ordförande och hur han succesivt kom att verka som en av den antroposofiska rörelsens mest karismatiska ledare.

Under 1900-talets andra hälft ägde stora förändringar rum inom den antroposofiska rörelsen i Sverige. Arne Klingborg tillhörde en yngre generation antroposofer som representerade en ny öppenhet och gav arbetet en mer utåtriktad karaktär. Genom utställningar, publikationer och föredrag fanns en vilja att sprida kunskap om waldorfpedagogiken, det biodynamiska jordbruket, läkepedagogiken och den antroposofiska medicinen.

Några år senare, på 1960-talet, kom ungdomsrörelsen som en kraftfull vilja till förändring in i världen. Det var en brytningstid, då man såg en explosion av nytänkande och kreativitet tillsammans med ett intensivt sökande efter djupare mening och gemenskap. Dessa nya impulser ledde fram till bildandet av Stiftelsen Rudolf Steinerseminariet 1965, med ledamöter som representerade de fyra nordiska länderna, Sverige, Norge, Danmark och Finland. En ny epok i den antroposofiska rörelsen i Norden inleddes. Arne Klingborg var nu 49 år gammal och med detta inträdde den största förändringen i hans liv.

Boken *Trädgårdsmästare för jord och människa* omfattar tiden från grundandet av Rudolf Steinerseminariet till Arne Klingborgs bortgång nära 90 år gammal. Under dessa fyrtio år verkade han som en lysande representant för antroposofin och var den som bidrog till att göra den känd för en större allmänhet i Sverige och internationellt. I och med att seminariet etablerades inträdde också en trettioårig paus i Arnes Klingborgs egen verksamhet som målare. Ett arbete som tidigare omfattat separatutställningar, väggmaleri, scenografi och målning av altartavlor. När han flyttade från Stockholm in i Vita huset i Ytterjärna började ett intensivt arbete som folkbildare och social entreprenör, men framförallt utvecklade han en passion för trädgårdsgestaltning.

Arne Klingborg gick in för den ”estetiska revolutionen”. Hans övertygelse var att konst och arkitektur är mycket viktiga för utvecklingen av både kropp, själ och ande. Och att alla ting och människors vardagsliv bör transformeras genom konstnärligt skapande. Om man skall sam-

manfatta fyra teman som kom att bli Arnes huvudsakliga verksamhetsområden under den senare hälften av hans liv, så är det trädgårdskonst, arkitektur, konstpedagogik och arbetet som kurator för stora offentliga utställningar. I större omfattning än tidigare kom han nu att ägna sig åt design av olika föremål, som glas, möbler, textilier och böcker. Inom alla dessa områden fanns en vilja till konstnärlig gestaltning av omgivning-
en och ett ansvar för miljön.

Arne Klingborg var delaktig i och impulsgivare till flera antroposofiska initiativ som såg dagens ljus de följande åren: Saltå Kvarn i Järna, jordbruksutbildningen på Skillebyholm, Kristofferskolan i Bromma, Örjanskolan och Vidarkliniken i Ytterjärna. Han medverkade till utgivningen av böcker, till byggnationen omkring Rudolf Steinerseminariet och slutligen till det som blev kronan på verket, Kulturhuset i Ytterjärna. Kanske var det ändå Arnes trädgårdsimpuls som fick störst betydelse i det svenska samhället under hans tid.

Arne Klingborg samarbetade med en generation som stod mitt i förändringarnas virvel. I Ytterjärna såg man spiran till den levande sociala byggnaden. Det var en tid för kollektiv arbetsglädje, då Järna verkade som ett magiskt ställe och reformer höll på att förverkligas på ett originellt och nyskapande sätt. För många blev upplevelserna på seminariet livsomvälvande. Kunskapen och erfarenheterna knoppade av sig och ledde till en mångfald initiativ runt omkring i världen.

Själv kom jag till Rudolf Steinerseminariet hösten 1987, tjugo år efter början av den epok som många upplevde som dess glanstid. Men fortfarande fanns en stor del av pionjärandan kvar i Ytterjärna. I slutet av 1980-talet fungerade seminariet som ett kollektiv. Man jobbade konstnärligt i små och stora utrymmen och man diskade och städade tillsammans. I matsalen stod elever och medarbetare i ring, höll varandra i händerna och tackade för maten. I samband med födelsedagar och högtider fanns fantastiska festdukningar med blommor, löv och annan växtlighet. Några har nog sökt mörkret i det ljusa och glänsande. Men den sociala kreativiteten, frodigheten, färgprakten och ljusskimret – allt fanns där.

Arne Klingborg undervisade vid seminariet och jag var en av dem som fick uppleva honom som en lysande pedagog inom ämnet konsthistoria. Utöver detta hade jag ingen nära kontakt med honom varken som lärare eller människa. Han var en mångsysslande renässansmänniska som medverkade i en rad projekt runt om i världen. Under andra hälften av 1980-talet var Arne Klingborg engagerad i så många olika projekt att man knappast hann ifatt honom: Vidarkliniken hade öppnat två år tidigare. Förberedelserna för Kulturhuset började ta fart på allvar. Arne medverkade i utvecklingsarbete i Israel och Dominikanska republiken. De stora utställningarna på Liljevalchs om arkitektur och trädgård vandrade till olika platser i flera länder. Trädgårdsparken i Ytterjärna hade blivit rikskänd. Rosendals trädgård på Djurgården blommade. Han var ledamot i Föreningen Haga-Brunnsvikens Vänner i ett samarbete med Stockholms stad.

Denna bok omfattar inte tiden efter Arne Klingborgs död. En period på tjugo år där den antroposofiska rörelsen och dess verksamheter mött långt större utmaningar än under tidigare decennier. Utvecklingen efter Arne Klingborgs bortgång är mycket komplex. Att berätta om den skulle kräva en egen sociologisk, ekonomisk och kulturell bearbetning. När Klingborg sparade det stora källmaterialet med brev, tidningsklipp, foton och dokument, är det troligt att hans önskan var att detta skulle kunna användas för en biografi om honom eller en dokumentation av den antroposofiska rörelsen i Sverige under hans livstid. Några brev mellan Arne och läkepedagogen Gustav Ritter vittnar om att det fanns planer på att skriva "antroposofiska rörelsens biografi", som Ritter kallar det. Med biografien om Arne Klingborg har jag skildrat en del av denna med Klingborg som en central drivkraft. Jag har också valt att inkludera några av de begåvade medarbetare och skapande händer som bidrog till att göra den antroposofiska rörelsen till en betydelsefull folkrörelse i Sverige under andra hälften av 1900-talet.

Biografien bygger på ett stort antal intervjuer och samtal med Arne Klingborgs vänner och medarbetare. När jag bett dem berätta om sina erfarenheter och sig själva, har det varit påtagligt hur nästan alla poängterat: Det var inte jag som gjorde det ena eller det andra, vi var en grupp som bidrog till utvecklingen. Det hör också till historien att man

minns olika och att åsikterna om händelserna ibland skiljer sig åt eller går isär. Jag har efter bästa förmåga försökt förmedla en så trovärdig framställning som möjligt, och valt att ge en relativt grundlig bild av de centrala händelserna i Arne Klingborgs liv. Trots detta har jag fått utesluta flera projekt och skeenden som Klingborg var delaktig i. Klingborg hade också ett ovanligt stort nätverk, och det är ett faktum att många medarbetare inte har fått någon plats i denna bok.

Arne Klingborg använde ofta citat av Rudolf Steiner, liksom av olika konstnärer i sina föredrag, men han antecknade sällan eller aldrig källor. Hans manuskript var till största delen handskrivna och skissartade. Det har därför varit mycket svårt att skapa en fullständig källförteckning. Det kan också hända att Arnes citat inte överensstämmer ordagrant med översättningar av Steiners egna ord och skrifter.

I Arne Klingborgs arkiv fanns också ett stort antal tidningsklipp och artiklar som jag citerar i boken. I flera av dessa fattades datum för publiceringen eller skribentens namn, ibland båda. Också här har jag valt att lämna en del information öppen, då det skulle innebära ett onödigt stort arbete att få fram källan, en research som kanske inte känns nödvändig i samband med en biografi som denna. I boken finns några citat ur ett opublicerat manuskript av Johannes Ljungquist, som från mitten av 1970-talet arbetade i butiken Robygge. Han var dessutom grundare av tidskriften *Forum för Antroposofi* och dess redaktör under flera decennier. Ljungquist hade en skarp penna och berättade gärna anekdoter. Han var därför mycket ägnad att ge en bild av utvecklingen inom den antroposofiska rörelsen under denna tid, men han hann tyvärr inte ge ut boken innan han gick bort 2022.

Jag vill rikta ett tack till alla dem som delat med sig av sina erfarenheter och på olika sätt har bidragit till utgivningen av biografien som konsulter genom att läsa hela eller delar av manuskriptet: Pär och Aurora Granstedt, Astrid Dunkars och Annika Laurén. Jag vill också rikta ett tack till dem som gett sitt ekonomiska stöd till utgivningen av boken.

Berit Frøseth,

Järna 15 november 2025

"VI HAR HAMNAT PÅ EN MÄRKLIG PLATS PÅ JORDEN"

Våren 1964 stod Arne Klingborg utanför Vita huset i Ytterjärna och blickade ut över en vildvuxen trädgård, där ståtliga hängbjörkar höll på att slå ut och scillan lyste blått i sluttningarna. En grupp initiativtagare inom den antroposofiska rörelsen hade förvärvat en stor präktig villa och en vackert belägen fastighet som gränsade till Saltsjön. Wigwam, som senare fick namnet Vita huset, hade en gång varit målaren Bruno Liljefors bostad och ateljé. När Liljefors ägde huset var platsen en livlig samlingspunkt för gäster bland dåtidens framstående konstnärer i den nationalromantiska rörelsen. Efter Liljefors tid hade platsen ägts av mjölkgrossisten Nils Erik Nilsson, som nu var död, och fastigheten var till salu. Det var ett skyddat område där Liljefors "De vildas rike" sakta hade trängts undan av Nilssons ganska förvuxna parkträdgård. "Det hela var som en dröm (...) Allt erbjöd möjligheter att fortsätta ett redan påbörjat arbete kring den forskande skapande människan inspirerad av Rudolf Steiner", skriver Arne i en återblick i slutet av sitt liv. "Här kunde man realisera planerna om att genomföra en utbildning för unga människor."¹

Tillgång till fastigheten skulle de få första maj, och i början av juni 1964 flyttade Arne och hans hustru Gertrud Klingborg från sin tidigare bostad, ateljévåningen i Gamla stan, för att hitta sitt nya hem på övervåningen i den magnifika villan. Arne var 49 år och grundandet av Rudolf Steinerseminariet i Ytterjärna representerade den mest djupgående förändringen i hans liv. Som ung konststudent hade han trettio år tidigare kommit till Järna för att besöka sina vänner på Mikaelgården. Vid Sol-

bergahemmet hyrde han senare en målarateljé, "Slottet", i föreningshuset på Håknäs. Här hade de första sommarseminarierna för ungdomar ägt rum tre år tidigare och här kunde han arbeta på somrarna och göra utflykter i den sörmländska naturen. En ljus och glad natur med lummiga lövträd, gårdar och släta åkrar. Här fanns hemlighetsfulla stenblock med lavar, enbuskar, skog och äng. Idylliska små torp, herrgårdar och slott. Gertrud var dessutom hemmastadd i området. Hon var född och uppvuxen i Hölö och kunde återknyta till den trakt där hon hade sina rötter.

Från sin balkong hade Arne och Gertrud utsikt över en förtrollande vacker fjärd, där några svanar simmade lugnt fram på det klara vattnet. Här kunde de glädjas över synen av stjärnklara kvällshimlar och följa gryningsljusets skiftningar över Mörkö. Som konstnär hade Arne sällan ägnat sig åt att måla rena stadsmiljöer. Den stora inspirationskällan hade varit mytologi, bibliska motiv och den organiska samklang mellan natur och arkitektur. I Ytterjärna fick han nu uppleva en annorlunda ro och samhörighet med naturen. Istället för utsikten över takåsarna i Gamla stan kunde han inspireras av trädgårdens motiv, de vilda träden, fruktträdgården och de delvis övervuxna blomsterrabatterna. Perspektivet vidgades, nya idéer och verksamhetsområden började ta form och växa fram.

Köpet av fastigheten möjliggjordes av en donation från Stiftelsen Agape och med starkt bistånd av finansmannen Åke Kumlander. Frans Carlgrens Fond köpte också in den näraliggande Nibble gård med sina stora markområden genom medel från försäljningen av Torsätra gård norr om Stockholm. I samband med detta bytte fonden namn till Nibblestiftelsen. Stiftelsen Rudolf Steinerseminariet grundades 22 mars 1965 och ledamöterna i stiftelsen var Oskar Hansen från Danmark, Helmer Knutar från Finland, Jørgen Smit från Norge, Åke Kumlander, Rut Nilsson och Arne Klingborg från Sverige. En grupp kollegor från hela Norden hade varit delaktiga i inköpet av seminariet och de bildade nu Rudolf Steinerseminariets första styrelse och även det första kollegiet.² Arne framhöll alltid betydelsen av "lyckliga konstellationer" och att rätt människor finner varandra i rätt tid. "Man måste ta upp det som kommer en tillmötes", brukade Arne säga. "Tingen måste växa fram naturligt, utvecklas ur livet självt."

Ett motiv som var mycket viktigt för det ursprungliga kollegiet var Rudolf Steiners tankar om folksjälarna och hur de nordiska folken kunde befrukta varandra i ett samarbete. Med seminariet började också en ny epok i det antroposofiska arbetet i Norden. Man ville inte främja tillhörighet till en särskild nation eller en bestämd grupp. De lyfte fram folkens särskilda andliga kvaliteter och hur dessa kan befrukta samarbetet internationellt. I det nordiska upplevde Steiner ett allvar, men också en lätthet och en ljuskraft och framförallt en levande dialog med naturen. I Norden hade man genom flera århundraden levt med en viss avskildhet, där människans inre liv förenades med det andliga i naturen. Men antroposofi handlade inte om att verka i den urgamla traditionen av naturmystik och andeväsen. Rudolf Steiner formulerade något framtidsinriktat, det som skulle bidra till uppvaknandet av en översinnlig varseblivningsförmåga och utvecklingen av en andlig naturvetenskap.

Arne talade ofta om betydelsen av det nordiska samarbetet och poängterade att detta måste vårdas om det skall utvecklas och växa i frihet. Han menade att detta är ett övningsfält och klarar vi inte det, kan vi inte heller bidra till det internationella. Han brukade också säga att Norden utifrån ofta betraktas som en helhet, men inifrån upplever man att de nordiska folken är alltför ensidiga i sig. Inspirerad av Steiners idéer ställde Arne frågan om det kanske finns tre eller fyra nordiska folksjälär, men bara en nordisk folkande? Den ena föds man in i, den andra måste man utveckla, och ett samarbete mellan nationerna bör handla om en levande samverkan mellan alla kvaliteterna.

I svensk kultur handlar det om att utveckla en förmåga i förnimmelssjälén, att lära sig varsebli intrycken av det andliga i sinnevärlden. Detta kan också innefatta förnimmelsen av ett konstverk. Det som det säregna svenska kan bidra med blev till en medveten strävan för Arne. Han representerade den kraften, människans förmåga att verkligen se och förnimma omvärlden på ett starkt och utvecklat sätt. Arne såg också att norrmannen Jørgen Smit hade förmågan att fördjupa och förtydliga tankar som sedan blev till viljeimpulser, medan han själv hade en tendens att gå fram för snabbt i handling. Jørgen Smit brukade då hålla tillbaka lite och betona att initiativen måste ha tillräcklig substantiell kraft. På så sätt var de två giganterna mycket olika och kompletterade varandra.

De nordiska medarbetarna var alla mycket öppna för det som rörde sig i samtiden. Steiner hade på sin tid uppmanat antroposoferna att intressera sig för omvärlden. Om detta engagemang inte finns, hävdade han, ja då kommer omvärlden att rikta uppmärksamheten mot antroposofin på ett ofruktbart sätt. Detta var ett viktigt ledmotiv under de nordiska sommarmötena, som på ett nytt och progressivt sätt behandlade teman som rörde sig i samhällsdebatten.

Verksamheten fick en rivstart med sommarseminariet för ungdomar 1964, då kursdeltagare från flera länder strömmade till. Innan dess hade frivilliga entusiaster gjort en kraftinsats för att renovera, inreda och måla rummen i Vita huset. Lasyrmålaren och färgsättaren Fritz Fuchs anlände från Tyskland i sin lilla Citra för att hjälpa till att lasera. När familjen Nilsson flyttade ut var matsalens stora öppna spis utsmyckad med monogrammet och även företagsnamnet NEN (Nils Erik Nilsson). I taket var det slingor i grönt, och den lilla matsalen med sina fönster hade ett uttryck som visade inspiration från Carl Larsson. I vestibulen fanns en långbänk i björk och när man lasyrmålade väggarna i en festlig röd ton blev det snabbt en mycket omtyckt mötesplats. I hallens låga tak fanns en zodiak, målad i lysande färger. Den hade man kanske kunnat lämna kvar, skriver Fritz Fuchs, men den nya verksamheten krävde en ny atmosfär.³ Arkitekten Abbi Asmussen kom från Stockholm för att samtala om utformningen av möbler, materialval, färg på väggar och dörrar. Arne beställde specialdesignade sparsmakade stolar från en möbeltillverkare i Tessin i Schweiz. Arnes mamma, Evy Marie Klingborg, som nu var 76 år, hjälpte också till på ett hörn med inköp av begagnade möbler.

I september 1964 började den ordinarie seminarieverksamheten med ett allmänt introduktionsår i antroposofi. Utgångspunkten för verksamheten vid Rudolf Steinerseminariet var de mycket speciella utbildningarna. De var de enda i landet som baserade praktisk utbildning på översinnlig grund, det vill säga verkligheten i sin helhet, inte den begränsade version som det vetenskapligt-materialistiska synsättet

innebär. För antroposofin ser verkligheten som flerdimensionell. Till skillnad från traditionella utbildningar som utgår från en materialistisk världssyn, genomsyrades undervisningen här av en andlig världsuppfattning där man såg allt materiellt som en konsekvens av bakomliggande krafter och dynamiska icke-fysiska skeenden.⁴

Arne var föreståndare och grundpelare i kollegiet och utbildningen baserades på periodundervisning. På morgonen undervisades i teoretiska ämnen och allmän antroposofi. På eftermiddagen fick man ta del av konstnärliga övningar och vara med i olika studiegrupper. Lärarna var i huvudsak de som hade varit medarbetare vid sommarseminariet på Solberga åren innan. Förutom svenskarna kom gästlärare från Norden och länder på kontinenten.

Det var en strid ström av unga människor som sökte sig till seminariet under 60-, 70- och 80-talen. Svenskar var i majoritet, men folk kom också från Norge, Danmark, Finland, Island, Tyskland, Nederländerna, England, Spanien, Portugal, Frankrike, Kanada och USA. Några hade till och med tagit sig från Nya Zeeland och Tasmanien, söder om Australien. Orsakerna var många. "Jag tror att den allmänna linjen skulle vara en underbar grund att stå på vad jag än kommer att syssla med senare i livet", skriver en blivande elev i sin ansökan från 1976.

Livet med naturen, växlingarna i årsloppet och firandet av årstidsfester var alltid ett viktigt inslag i seminariets liv. I ett tackbrev till sina vänner i samband med sitt 60-årsfirande i oktober 1964 gav förskolelärarinnan Karin Ruths-Hoffman (1904–1986) en personligt färgad bild av stämningen vid seminariet i oktober 1964. På den tiden arbetade hon på ett daghem för barn i Stockholm och en dag i veckan var hon verksam vid seminariet:

Mina vänner, medan jag börjar detta brev, (när jag skall komma att avsluta det, vet jag inte), pågår i rummet bredvid en första timme i Frihetens filosofi. Tolv människor har samlats till höstens arbete. De sista gula bladen kämpar sig loss från kastanjeträdet utanför mitt fönster. Vi har berett rum

åt det som skall ske här: Vi har städat, sopat, skurat, burit sängar, madrasser, filter och kuddar, bakat, lagat mat, kokat kaffe, inköpt, skänkt och lånat, tålat, tänkt och planerat. Ännu har det funnits blommor att pryda vår ingång med, en och annan ros, några astrar och ringblommor, krasse, klängande klematis och luktärtor. Det regnar. Ur Arne Klingborgs stora förråd har jag hämtat ihop ärkeänglarnas bilder till "Kastanjerummet". Mikael som styr vår tid och sätter sin fot på draken. Gabriel som bär fram julens glada budskap med liljan. Han råder över det som skall födas och växa. Och Rafael som leder den unge Tobias-gossen för att indriva en gammal skuld, och som lär honom bota det sjuka. På bordet ligger en serie föredrag av Rudolf Steiner: "Medupplevelse av årsloppet" i Ingeborg Möllers översättning. Hon har själv dedicerat detta exemplar till mig med sin klara och öppna handstil. Vi läste ur den till midsommar, vid Johannitiden. Nu är det Mikaeli och snart blir det advent. Vi välkomnade höstkursens deltagare och talade om tidens ande. Vi vill att denna kurs skall ge rum åt tidens ande. Att vi skall vara nutida, samtida människor, när vi lever här tillsammans. (...) Jag har nått ett av mina livsmål i det att ni alla får komma eller skall kunna komma hit, där man lever och arbetar för att anden skall ha en hemvist på jorden, på svensk jord, ibland ungdomar.⁵

När Arne fyllde 50 år den 3 november 1965 firades detta med fest och gratulationer från när och fjärran. I ett brev från en bekant heter det:

När du läser detta är du äldre till åren än tidigare och sannolikt omgiven av glada vänner. Jag vore gärna med dem. I brist på möjligheten därtill vill jag under morgondagen helt stillsamt glädja mig åt din existens, vilket faller sig lätt för mig. Jag har ofta kunnat observera att varseblivningen av bokstavsföljden ARNE KLINGBORG utlöser positiva upplevelser i hjärttrakten hos mig.⁶

En originell födelsegåva som Arne fick detta år var ett gammalt sädemagasin från 1700-talet, som Frans Carlgren lät demontera och flytta till seminariet efter försäljningen av Torsätra gård. Man numrerade stockarna innan flytten och lade dem väl staplade under en presenning. "Jag har alltid drömt om att sätta upp ett timmermagasin", sa Arne. Det

skulle dock dröja ytterligare tio år innan monteringen av magasinet blev en realitet. Då hade Arne hunnit fylla 60 och såg fram emot att kunna starta upp en konstnärlig linje på seminariet året efteråt med magasinet som en arbetsplats för studenterna.

Sett i backspegeln framstår Rudolf Steinerseminariets första år som en gyllene tid, en oförglömlig period med intressanta människomöten, intensiva studier och samtal, med idealistiska arbetsinsatser och hopp om en ljusare framtid. Musikpedagogen Göran Fant har tecknat en situationsbild av Arne från de första åren som etsade sig in på hans näthinna:

Den är sedd på avstånd, från cykel på landsvägen. Arne i sin gredelina kostym, huvudet högre än sin omgivning och i intensivt samtal i spetsen för gruppen unga seminarister, på vandring i ett färgsprakande, mikaeliskt, blåsigt höstlandskap.⁷

Arne slösade aldrig bort en minut av sin tid. Trots sitt ständiga fokus, sina klara, fasta mål, kunde han behålla ett lugn, en ro i viljan. När man sökte upp honom för en pratstund vid en avtalad tid, så var han alltid närvarande och inställd på den andra. Därefter, så fort det var möjligt, fortsatte han arbetet i sin fasta rytm år efter år. En av medarbetarna vid seminariet, Johannes Ljungquist, beskriver sitt möte med antroposoferna i Järna som omvälvande:

Det var som att komma till en ny världsordning som stod i bjärt kontrast till den krassa och cyniska tillvaro jag var van vid från mina Stockholmsår i tidningsbranschen. Här rådde en varm generositet, häpnadsväckande fördomsfrihet och en tro på de stora idealen – och möjligheterna att förverkliga dem. Livets meningsfullhet var självklar liksom den gemensamma världsbilden. Känslan att kunna diskutera allt mellan himmel och jord med främlingar utifrån gemensamma referensramar var överväldigande.

Jag minns att jag den första tiden var fascinerad av att de steinerska begreppen användes i det dagliga umgänget. En människa i bekant-skapskretsen kunde betecknas som luciferisk (svärmisk), en annan för ahrimansk (förstelnad, filiströs), begrepp vars innebörder var mångtydiga

och som också betecknade urprinciper i tillvaron. Man kunde säga om en känslomänniska att hen hade en stark astralitet och en som hade svag verklighetsanknytning kunde ses som exkarnerad, det vill säga motsatsen till inkarnerad, en som står med fötterna på jorden. Att vara del av det man kallade en kulturimpuls kändes privilegierat, som att vara en av de utvalda. Detta underströks av omvärldens växande uppmärksamhet över antroposofins originella bidrag till samhällsbygget inom vård, skola, omsorg, jordbruk och arkitektur.⁸

ETT FÄRGSTARKT KOLLEGIUM

När Arne i samarbete med en grupp lärare och idealister började utveckla en mångfald verksamheter i Ytterjärna var det framförallt Goethes och Schillers romantiska bildningsideal som tonade fram. Arne fokuserade inte längre på att måla tavlor för att ställa ut. Nu ville han utveckla det skapande elementet inom människan i största allmänhet. I *Wilhelm Meisters läroår* talar Goethe om en pedagogisk provins, där barn i olika åldrar lever och studerar tillsammans och hela verksamheten är genomsyrad av det konstnärliga. Skolan formas som ett kulturcentrum, där också jordbruk och odling hör till. Alla i gemenskapen utövar en eller annan skapande aktivitet. Den konstnärliga gestaltningen i samband med firandet av de olika årshögtiderna finns också med. Goethes syfte med berättelsen var att människan bör utveckla en livets konst, där allt som sker vävs organiskt in i varandra.

På samma sätt som en annan stor förebild, den engelska författaren Herbert Read, hittade Arne ett rikt arv i Schillers estetiska brev. I breven om mänsklighetens estetiska fostran förklarar Schiller hur frihet och sann harmoni inom människa och samhälle bara uppstår när balansen mellan *formdrift* och *sinnenas drift*, mellan rationell ordning och instinktiv naturbundenhet, jämnas ut i ett tredje fält, *lekdriften*, som är det skapande elementet inom människan. Schillers brev leder också fram till det utvidgade konstbegreppet. Tanken är att det i ”varje människa lever en konstnär”. Det betyder att människan själv är en estetik, med förmågan att arbeta skapande på sig själv. Åter och återigen lyfte Arne fram Schillers tankar som ett ideal att sträva efter i sin verksamhet.

Det är anmärkningsvärt att Vita huset och denna natursköna plats som hade varit landskaps- och djurmålaren Bruno Liljefors hem, skulle

förvandlas till en arbetsplats och skola för ett annorlunda sätt att skapa utifrån naturen. Från traditionalism till utopi! Med Rudolf Steinerseminariet kunde han nu förverkliga sin hjärteangelägenhet och livsuppgift som social arkitekt och kulturträdgårdsmästare.

De kommande åren växte seminariet successivt och kunde erbjuda vidareutbildning inom flera fackområden. En pedagogisk linje startade under Jørgen Smits ledning 1968. En linje för biodynamisk odling kom till i samarbete med gården Skillebyholm, som förvärvades 1974 och blev en egen stiftelse. Eurytmiutbildningen i Stockholm under ledning av Gertrud Klingborg flyttades 1976/1977 till Järna. En linje för bildande konster, måleri, skulptur och arkitektur ledd av Arne började hösten 1976. Den läkepedagogiska linjen var en del av en treårig utbildning i samarbete med Läkepedagogiska Instituts Förbund. Först gick man sju månader på seminariet. Därefter gjorde man tre månaders praktik. Till slut fick man utbildning vid det läkepedagogiska seminariet i Eckwälden utanför Stuttgart. Gustav Ritter var ansvarig för kurserna, men var mån om att utbildningen skulle vara självständig.

Från början fanns de fyra nordiska grundarna med i lärarkollegiet, varav Oskar Hansen och Helmer Knutar var gästlärare som återkom och höll kurser varje år. Jørgen Smit flyttade till Järna för att förbereda pedagogiska linjen 1966. Successivt samlades fler och fler lärare på platsen och undervisade i sina speciella fackområden. Några av dessa fick också en bostad på seminariet. Det var en skara begåvade, färgstarka personligheter som arbetade för en minimal lön ur en stark idealistisk livshållning och som alla skapade en särskild atmosfär omkring sig. År 1966 var det fyrtio lärare som hade varit antingen fasta medarbetare eller också gästlärare under året. Från Sverige Rut Nilsson, Gertrud Klingborg, Frans Carlgren, Karl och Magda Engqvist, Hans Glaser, Marit Laurin, Walter Liebendörfer, Bo Petterson, Gustav och Agathe Ritter, Karin Ruths-Hoffman, Göran Fant och Pär Ahlbom.

Några av lärarna förblev fasta medarbetare under decennier och med åren kom flera att ansluta sig som gästlärare. Arnes gode vän och medarbetare, arkitekten Rex Raab, tecknade och modellerade med eleverna och gav en introduktion till Goetheanum-arkitekturens skulpturala former. Ledaren för scengruppen i Goetheanum, eurytmisten Marie

Savitch och eurytmisten Eva Lunde från Norge återkom varje år med sina kurser i eurytmi. Holländaren och grundaren av Institutet för organisationsutveckling (NPI), Bernhard Lievegoed, var medarbetare under de första åren. Skulptören John Wilkes, som var lärare vid Emerson College i England, gjorde övningar i geometri och modellering medan skulptören Wive Larsson gav kurser i ett mer fritt konstnärligt skulpterande. Herman von Baravalle, som var verksam i Dornach, höll kurs i språkformning och dramatik. George Unger, ledaren för den matematisk-fysiska sektionen vid Goetheanum, bidrog med övningar i betraktelse av platoniska kroppar.

Lärarna var i olika åldrar, men alla stod de mitt inne i den brytpunkt i tiden där nya idéer föds och något gammalt dör ut. Arne var den centrala samlande gestalten i kollegiet, men betonade alltid att utan den stora gemenskapens samverkan hade inget kunnat bli till. Det var ändå Arnes blick för människor, hans begåvning att väcka de bästa krafterna i dem, som gjorde det möjligt att förverkliga drömmen om den ”pedagogiska provinsen” i Goethes och Schillers anda. Arne hade personlighetsdrag som man inte kan ta för givet i sociala sammanhang. Arne hade förmågan att förbinda aristokrati med folklighet, han hade en elegans som talade ur både huvud och sinnen. ”I Arnes blick låg det sällsynta ljuset”, skriver musikern och läraren Göran Fant i en återblick på tiden vid seminariet de första åren. ”Arne visste hur man kunde finna fram till det skapande hos var och en. Välviljan och värmen hade mycket vida gränser, men den hade gränser. Inskränkthet, stel dogmatism, futtiga privategoistiska synpunkter i omgivningen, tillhörde det som inte kunde finna någon nåd. Arnes vanligaste ’vapen’ var att vidga det inskränkta med ett större perspektiv.”¹

Allmänna och pedagogiska linjen

På allmänna linjen fick seminaristerna en grundutbildning i centrala antroposofiska ämnen. Undervisningen började med ett morgonföredrag och dessa innefattade bland annat allmän människokunskap, Steiners lära om kulturepokerna och evolutionen, den sociala tregreningen, Steiners kristologi, den biodynamiska jordbruksimpulsen, samt ämnen

relaterade till Steiners idéer om konst. De lärare som bidrog med morgonföredragen var många och ofta höll de också föredrag på kvällarna för allmänheten över ämnen inom sitt speciella fackområde. Några av lärarna var ledare för studiegrupper på eftermiddagen, där man kunde välja en central bok ur Steiners författarskap. I regel var detta Steiners kunskapsteoretiska verk, *Frihetens filosofi* och boken *Teosofi*, som ger en grundläggande införing i antroposofin. Boken *Vetenskapen om det fördolda* är kanske svårtillgänglig men central och ger en mycket omfattande skildring av den ockulta sidan av evolutionen. Under eftermiddagarna fick eleverna delta i konstnärliga övningar: eurytmi, talgestaltning, sång, modellering och måleri. På allmänna linjen undervisade Arne i Goethes färglära, men framförallt i konsthistoria. Under många år framöver höll han också i målningskurserna. Här följer porträtt av några av kollegiets medlemmar den första tiden.

Rut Nilsson – beläst, inspirerande och humoristisk

Lärarinnan *Rut Nilsson* (1894–1981) var redan från början en av seminariets mest inspirerande och respekterade lärare. Det var hon som hade "hittat" huset som var till salu, Wigwam, och var en drivkraft bakom köpet av fastigheten. Rut var en av pionjärerna inom waldorfskolorörelsen i Sverige och hade följt Arne som en lite äldre vän och mentor alltsedan hans tid på Konstakademin. Under 30- och 40-talen var hon ämneslärare i realskolan i historia och svenska och hade ett stort hus i Vimmerby. Här arrangerades konferenser och kurser i antroposofi. Arne hälsade ofta på och bidrog med kurser i målning och färglära. I början av 60-talet flyttade Rut till Björka norr om Motala. Initiativrik som hon var startade hon en livaktig antroposofisk studiegrupp, Björka-gruppen, i sitt hem. De kommande åren pendlade hon mellan Björka och seminariet i Järna, men besvärades av att fjärrtågen inte stannade på stationen i Järna. Problemet löste hon genom att snabbt hoppa av tåget när det saktade farten vid Järnaperrongen. Hon var då drygt 70 år.

Någon sa en gång att Arne var känslan, Jørgen Smit var tanken och Rut Nilsson var viljan på seminariet. Hon var organisatören och hushållerskan med nyckelknippan i fickan. Sina egna pengar och bankboken

brukade hon bära med sig i en liten plastpåse. Just därför var det ingen risk att någon upptäckte det, resonerade hon. I början var Rut Nilsson också husmor vid seminariet, det var ju inte sällsynt att de anställda bidrog med många olikartade ideella uppgifter. Hon gjorde inköp och såg till att köket fungerade. Det hände att hon lagade småländska delikatesser, och hon borstade bort smulorna på dukarna efter måltiden med en fin liten silverborste. Rut tyckte om att dricka utspädd lättöl och rökte mycket gamla, snustorra John Silver-cigaretter utan filter. Så småningom kom den vegetariska kosten in på menyn och en mer spartansk matlagning. En av eleverna, Kerstin Fredlund, mindes hur de en gång satt och stirrade på vetekornen och några kokta rödbetor på tallrikarna. Plötsligt började alla springa och leta efter smör och salt för att förbättra smakupplevelsen. Arne och Gertrud sa: ”Vi har varit med om allt.”

Rut Nilsson hade omfattande kunskaper och var mycket omtyckt för sin lätthet och värme. Hon var beläst, charmant och humoristisk och hade en utvecklad relation till sina böcker. Inte bara en gång, utan flera gånger kunde hon sträcka ut en hand mot bokhyllan, fortfarande vänd mot en samtalspartner, plocka ut en volym, slå upp en sida på måfå och läsa upp det citat hon just hade hänvisat till i samtalet.²

Hennes specialområden var framförallt historiska ämnen. Hon föreläste om rosenkreutzarnas verksamhet i Europa och i England på 1600-talet och berättade om hur rosenkreutzarna verkade i Sverige genom kungar och deras personliga rådgivare. Ett annat tema som engagerade henne var legenden om Parsifal och historien om graalen. Hon fördjupade sig i Amos Comenius idéer om pedagogik och forskade i de tidiga impulserna till den sociala idén om frihet, likhet och dess föregångare i England på 1600-talet, John Lilburne och Gerrard Winstanley, som var personer som verkade i gruppen True Levellers (med smeknamnet The Diggers). ”Grävarna” var en protestantisk agrarkommunistisk rörelse i England. De inspirerades av Bibeln och strävade efter ekonomisk jämlikhet och arbetade för en ny ekonomisk ordning.

Tio år efter seminariets början sålde Rut Nilsson fastigheten i Björka och donerade sina pengar till Rudolf Steinerseminariet som ett bidrag till byggandet av musikhuset Almandinen, dit hon flyttade tillsammans med sin syster Bojan 1974.³

Gustav Ritter – impulser till nya antroposofiska initiativ

Läkepedagogen *Gustav Ritter* (1908–2000) betraktas tillsammans med Lotte Ritter och Marit Laurin som den läkepedagogiska rörelsens grundare i Sverige. När Gustav Ritter flyttade från Tyskland till Sverige 1934 under tiden för nazismens framväxt var han en bildad antroposof som gav impulser till flera nya initiativ. Sedan mitten av 1930-talet och grundandet av Mikaelgården var han Arnes gode vän. På Mikaelgården verkade han för Rudolf Steiners idéer om färgens terapeutiska betydelse i miljön, och detta bidrog till ett nytt förhållningssätt till färgen i konstakademielevnen Arnes utveckling. Gustav Ritter var också initiativtagare till studier i goetheanismen, och studiegruppen i Goethes färglära samlade många av de mest aktiva antroposoferna i Sverige på den tiden.

Efter tio år vid Mikaelgården grundade Gustav Solbergahemmet 1945, dit han flyttade med sin andra fru, eurytmisten Agathe Ritter. När seminariet grundats var han också lärare där en tid, men drog sig tidigt ur kollegiet för att ägna sig åt den läkepedagogiska utbildningen. Gustav ställde höga krav på sig själv och andra och var kritisk till undervisningen vid seminariet. I ett brev den 2 oktober 1966 meddelade han sitt beslut att lämna kollegiet. För några framstod Gustav som auktoritär, van att styra och domdera, medan Gustav själv tyckte att den andliga substansen i kollegiet var för svag. Men framförallt ville han hålla den läkepedagogiska utbildningen utanför seminariet.

Året 1970 lämnade Gustav Ritter Sverige och flyttade till Schweiz. Barnpsykologen Jakob Lutz hade blivit uppmärksam på och intresserad av Gustavs arbete på Solbergahemmet. Han blev därför tillfrågad av myndigheterna i Schweiz att skapa ett hem för autistiska barn i landet. Tillsammans med Jakob Lutz grundade han nu skolhemmet Sonnenhalde i Gempen i närheten av Dornach med Solbergahemmet som förebild med små familjeenheter. Detta var den första institutionen för autistiska barn och ungdomar i Schweiz. 1975 hjälpte han till att bygga upp en annan läkepedagogisk verksamhet, Hofbergli i Rehetobel. Här skulle alla barngrupper integreras i den lantliga byn. Under årens lopp blev Gustav ofta engagerad som rådgivare och han fick resa mycket, alltid i speciella uppdrag. 1983 hade Gustav återkommit till Sverige och

grundade då Rudolf Steinerstiftelsen för läkepedagogik med Ekgårdens skola i Vagnhärad.

Gustav Ritter såg det som sin livsuppgift att vara lärare, och hans stora intresse var barn i behov av själslig vård. Han hade en särskild karisma och kunde berätta om antroposofi och läkepedagogik på ett sätt som kändes omtumlande för dem som var vana vid knastrande torra begrepp. Han såg allt i ett större sammanhang och gestaltade stora bilder. Livet började strömma och detta frigjorde lust och energi hos lyssnaren. Hans originella, ofta överraskande tankegångar väckte frön hos eleverna och Gustav hjälpte många att hitta sin egen väg.

Lika lysande som Gustav var när bilderna flödade av liv och de klarblå ögonen lyste av munter entusiasm, lika blind kunde han vara på det mellanmännskliga planet. Det framfördes ibland kritik mot Gustav Ritter, som inte alltid verkade inse sin egen roll och sin egen påverkan. Ibland var han hård och fördömande, vilket sårade och ledde till svåra sociala processer. Många hade dock ett okomplicerat konstruktivt samarbete med Ritter. De uppskattade framförallt hans öppenhet, närvaro och mycket levande tänkesätt.⁴

Hans Glaser – en rättfram koleriker och människokännare

Föreståndaren för Saltå arbetsskola *Hans Glaser* (1903–1990) var en av huvudgestalterna i undervisningen på seminariet, där han ofta stod för morgonföredragen och då i flera olika ämnen såsom kunskapsteori, allmän människokunskap, religion, natur- och jordbrukskunskap. Han var också en av initiativtagarna till den första waldorfskolan i Järna och höll grundkursen i Läkepedagogiska Förbundet. Men framförallt var han engagerad i Steiners jordbruksimpuls och ledande i den Biodynamiska Forskningsringen, där han medverkade i hundratals seminarier och kurser.

Hans Glaser var affärsman av judisk härkomst och kom till Sverige som flykting från Tjeckoslovakien efter Hitlers annektering av landet 1939. De första åren arbetade han på Mikaelgården, men grundade sedan Saltå arbetsskola tillsammans med Marit Laurin. Han var en rättfram koleriker, ibland skoningslös i sin intellektuella skärpa. Så småningom

fick han dock lära sig att hålla sitt temperament i strama tyglar. Han har själv berättat hur hans främsta medhjälpare i detta arbete var eleverna, som ständigt satte tålmodet på prov. Hans Glasers inre reflektioner och arbete med sin egen utveckling bidrog till att han under årens lopp blev en stor människokännare, en klok samtalspartner och själasörjare som många vände sig till. Vid sidan av sin yttre verksamhet var han ett inre stöd för många medarbetare och människor i sin omgivning.

På äldre dar hade han svårt att gå och fick stödja sig på käppar när han kom till undervisningen vid seminariet. Han talade stötvis och med en markant tjeckisk accent. Hos Hans Glaser fanns ett krav på sanning. Han förmedlade en livshållning som manade till eftertanke, allvar och besinning. Det var förmodligen denna lärdom som han brottades med själv. Reflektionerna och visdomsorden som fyller Hans Glasers dagböcker vittnar om denna dagliga, inre bearbetning som ägde rum i det stilla.⁵

Frans Carlgren – en drivkraft inom waldorfpedagogiken

När seminariet grundades var *Frans Carlgren* (1925–2014) Arnes kollega och en av stöttepelarna i lärarkollegiet på Kristofferskolan. Under flera år framträdde han i den offentliga debatten i dagstidningarna, i synnerhet med artiklar kring waldorfpedagogiken. I pressen nådde Carlgren också fram med kontroversiella teman som handlade om Steiners kunskaps-teori, den antroposofiska invigningsvägen och läran om reinkarnation. Han var en kunskapsrik medarbetare till Arne i samband med de stora utställningarna om waldorfpedagogik och antroposofi som ägde rum i Stockholm och på många orter utomlands under 1950- och 60-talen. Carlgren författade texterna medan Arne stod för design och bild.

Frans Carlgren kom från en förmögen familj och hade tidigare varit ägare till Torsätra gård i Uppland, en stor herrgård där han tog initiativet till biodymaniska odlingar och försöksverksamhet. När staten ville förvandla området till ett skjutfält, blev gården exproprierad. Därmed frigjordes ett större kapital som möjliggjorde köpet av Nibble gård strax intill Rudolf Steinerseminariets fastighet och Nibblestiftelsen grundades. Carlgren hade en stark integritet, alltid ärlig och rakt på sak, han var en idealist som levde som han lärde.

Carlgren byggde ett eget bostadshus på Nibble gård och deltog regelbundet som föreläsare på allmänna linjen. Han höll föredrag i pedagogik och Steiners kosmologi, men hade också ett starkt samhällsengagemang. Den sociala tregningen var ett av hans viktigaste föreläsningssämen.

Som lärare var Carlgren grundlig, systematisk och visade ett intresse för varje enskild elev. Han var initiativrik och kraftfull, men lyssnade också med inlevelse och intresse. Föreläsningarna var fyllda av intensitet och engagemang och innehöll pauser på till synes ologiska ställen, som ibland fick åhörarna att hålla andan.

Redan som ung utvecklade Carlgren ett starkt intresse för Rudolf Steiners meditationsövningar. Så småningom blev han en produktiv författare och i boken *Den antroposofiska kunskapsvägen* (1980) beskriver han Steiners kunskapsmetod, den väg som kan leda till översinnligt klarseende, imagination, inspiration och intuition. Steiners övningar präglade honom på ett markant sätt som människa.

I den häftiga debatten kring waldorfskolan som härskade på 1970- och 80-talen var Carlgren den som gick ut i tidningarna och förklarade pedagogikens grunder. Han gav också ut flera böcker som ger en introduktion till antroposofin, bland annat: *Waldorfpedagogiken, en framtidsmodell* 1978, *Självstyrande skolor, en väg till pedagogisk förnyelse* 1981 och *Den antroposofiska rörelsen, verksamheter, bakgrunder, framtidsperspektiv* 1985.⁶

Oskar Borgman Hansen – frågan om frihetens villkor

Intressant är att de nordiska representanterna i stiftelsen Rudolf Steinerseminariet också var ordföranden i Antroposofiska Sällskapet i de fyra länderna under längre eller kortare perioder. Filosofiprofessorn *Oskar Borgman Hansen* (1924–2018) var ordförande i sällskapet i Danmark från 1966, en uppgift som han hade i över trettio år. Han hade tidigare varit en av huvudaktörerna i de nordiska sommarmötena och blev nu en självklar medarbetare och representant för Danmark i den nya stiftelsen.

Oskar Borgman Hansen sökte tidigt svar på livets filosofiska och existentiella frågor. Få dagar efter konfirmationen besökte han en präst för att få mer kunskap om kristendomens syn på arvsynd. Han förstod

inte hur en människa kunde bära skuld för något en annan hade gjort. Prästens försök att dra en uppklarande parallell mellan arvsynen och ett fenomen inom biologin, en mutation, var en förklaring som Oskar tyckte var otillfredsställande. Kyrkan verkade inte kunna bidra med något förlösande svar. Han sökte något utöver det som en lite perspektivlös borgerlig miljö kunde bjuda honom. Efter detta satte han sitt hopp till filosofin och började studera filosofi vid Köpenhamns universitet. Men filosofernas svar på livsgåtan motsvarade inte alltid förväntningarna. Oskar upptäckte att de egna livsåskådningsfrågorna inte var levande på universitetet och att filosofin på den tiden präglades av intellektualism och metodik. Som student började han delta i den antroposofiska studiekretsen som leddes av Edgard Høier och Karen Østergaard i Köpenhamn och så småningom hittade han svaret på många av sina filosofiska frågor i Rudolf Steiners verk. Märkesåret 1968 blev han ledare för Filosofiska Institutet vid Århus universitet. Detta var en tid då marxismen dominerade i akademiska kretsar och han fick erfara att de religiösa och existentiella frågor som engagerade honom betraktades med förakt. När seminariet började blomma för fullt i Järna blev han samtidigt kritiserad och förföljd av motståndarna i sitt yrke.

På seminariet undervisade Oskar Borgman Hansen framförallt i Steiners kunskapsteori, så som denna framställs i boken *Frihetens filosofi*. Steiners tankar om frihetens villkor blev till existentiella nyckelfrågor för honom. Enligt Steiner är tänkandet det som leder individen utöver sig själv och den egna subjektiva begränsningen. Genom tänkandet har människan möjlighet att förena sig med omgivningen och alla ting i inre frihet. Och fri kan människan bli när hon har en djupare förståelse för sitt eget väsen och når fram till sitt högre jag, sitt sanna andliga ursprung. För Oskar Borgman Hansen var frågan om frihetens villkor förknippad med den sociala frågan. Att man har en fri vilja betyder inte att man lika gärna kan göra det ena som det andra, utan att man i sitt inre kan hitta de andliga motiven för sina handlingar. Om man erövrar denna frihet i sitt inre, då kan man samtidigt komma fram till det allmänmänskliga, och fria människor stödjer och kompletterar varandra utan tvång. Oskar Borgman Hansens föredrag präglades av en logisk, stram och lite torr karaktär, men hade också en skärpt humoristisk underton. Han var

författare till flera böcker och essäer, som boken *Den enkelte, staten og en internasjonal retsorden* (2003) och *Kulturkamp. Artikler og essays fra 40 år*, publicerad i samband med hans 80-årsdag 2004.⁷

Helmer Knutar – en outtröttlig pionjär

Läraren och prästen *Helmer Knutar* (1926–1991) var ordförande i Antroposofiska Sällskapet i Finland 1961–66. Han blev tidigt engagerad i de nordiska sommarmötena, men utan att spela någon aktiv roll som föredragshållare eller kursledare. Från början var han den finska representanten i Stiftelsen Rudolf Steinerseminariet och verkade också som lärare där.

Helmer Knutar föddes i Tavastehus ca tio mil norr om Helsingfors. Fadern var svensktalande officer, mamman däremot finstalande och djupt religiös, en livshållning som hon förmedlade till barnen. Under finska vinterkriget arbetade Helmer Knutar som frivillig budbärare.

Som tonåring började Knutar söka ett andligt religiöst livsinnehåll. Efter konfirmationen deltog han i Lutherska kyrkans ungdomsarbete i Tölö församling i Helsingfors och började senare som ungdomsvägleddare i församlingen. Men Knutars önskan var att skaffa sig ett ”riktigt yrke”, han ville bli bonde, men mamman höll inte med. Sonen skulle få en akademisk utbildning och Knutar skrev in sig vid universitetet i Helsingfors för att studera historia. År 1954 arrangerades en utställning om waldorfpedagogik vid Helsingfors ekonomiska universitet och av en slump fick Knutar nu uppgiften som fotograf. För Helmer Knutar öppnade utställningen ett helt nytt perspektiv på människan och pedagogiken, vilket ledde honom till Schweiz, där han utbildade sig till waldorflärare. Efter studiet vid Goetheanum var han med om att grunda den första waldorfskolan i Finland, där han verkade som klasslärare 1957–1965.

Efter några år var det ett avgörande möte med ledaren för prästseminariet i Stuttgart, Friedrich Benesch, som bidrog till att han utbildade sig till präst. Benesch var en mycket stark och kraftfull person. I slutet av 1950-talet planerade man att grunda en församling och börja arbetet inom Kristensamfundet i Finland. I en dröm hade Benesch sett hur

detta arbete kunde komma till stånd: Han såg hur en gigantisk, arkaisk gestalt reste sig över Finland och öppnade armarna. I den ena handflatan vilade ett mynt, en medaljong, med ett människoansikte. Benesch reste till Finland via Sverige, och här träffade han Åke Kumlander, som var engagerad i grundandet av föreningen Kristensamfundets vänner i Finland. Benesch beskrev ansiktet på mannen som han sett i drömmen för Kumlander, som strax visste vem det var. Under de föredrag som Benesch höll i Helsingfors kände han igen den unga eftertänksamma mannen bland åhörarna och gick bort till honom. Den kommande natten gick Helmer Knutar och Friedrich Benesch länge genom Helsingfors gator och samtalande. Detta hände också den andra och tredje natten, tills Benesch frågade om Knutar kunde tänka sig att studera till präst. Knutar svarade: "Jag kan inte förlora min frihet." Men så blev det. Åke Kumlander finansierade Knutars studier vid prästseminariet genom en stiftelse. Prästvigningen ägde rum i Berlin hösten 1967 och Rudolf Frieling, som själv var den kristna gemenskapens grundare, förrättade vigningen. När Knutar sedan träffade Benesch i Stuttgart frågade han: "Jaha, hur är det med den friheten?"

Kristensamfundet i Finland grundades i advent 1967. Helmer Knutar verkade alltid som en "sann präst". Man fick intrycket att detta var en människa som visste och till och med såg vad han talade om. Han tecknade bilden av en mörk jord, där ljuset alltid flimrar hit och dit när församlingen samlas i bön vid altaret. Knutar var en outtröttlig pionjär; under de kommande åren var han med om att grunda Kristensamfundet i Tallin 1980 och därefter i Leningrad och Tbilisi i Georgien. I likhet med många andra antroposofier i sin generation var Knutar vid sidan av sitt yrke som präst och lärare en föregångare inom det biodynamiska jordbruket i Finland och verkade som ordförande i Biodynamiska föreningen.

Några minns Knutar som en kompromisslös och lite obekväm person. Som många temperamentsfulla människor hade han också generositet och ett stort hjärta. Helmer Knutar brukade upprepa två principer: 1. Det värsta som kan hända den kristna gemenskapen är att den blir en institution. Rörelsens styrka ligger inte i stora församlingar, utan i att det finns små församlingar här och där, inte stora katedraler. 2. All

slags dogmatism och sekterism måste undvikas. Bilden av en fri person måste ständigt hållas för ögonen. Knutar bidrog till att många kunde möta antroposofin på ett levande sätt i Finland, såväl som i dåvarande Sovjetunionen. Han grundade också församlingar i Björneborg, Vasa och Tammerfors, där han arbetade de sista åren fram till sin död.⁸

Jørgen Smit – en klarhet utöver det vanliga

Jørgen Smit (1916–1991) var en av pelarna inom lärarkollegiet på seminariet under ett decennium. År 1966 blev han kallad till Järna för att utveckla utbildningen på pedagogiska linjen. Innan dess hade studenterna haft ett förberedande studium i människokunskap, en introduktion till den antroposofiska människobild som ligger till grund för pedagogiken. Nu var tiden mogen för att skapa ett gemensamt pedagogiskt utbildningscentrum för de nordiska waldorfskolorna. Jørgen Smit flyttade till Järna och undervisade i grundläggande pedagogik för klass 1–12, samt i historia.

Jørgen Smit var född i Bergen och var son till Christian Smit, den första prästen i Kristensamfundet i Norden. Han studerade klassisk filologi och tog en magistergrad i grekiska. Bredvid detta intresserade han sig för matematik, astronomi och naturkunskap. 1941 började han som klasslärare vid Steinerskolan i Bergen, och vid sidan av yrket som lärare engagerade han sig starkt i Antroposofiska Sällskapets inre liv och i de stridigheter som härskade internationellt. Från 1946 var han med i arbetsledningen för Antroposofiska Sällskapet i Norge och verkade som generalsekreterare året 1957. Konflikten inom sällskapet hade då splittrat det norska sällskapet i två ”sällskap”, Vidargruppen och Oslogruppen 1949, och Smit klarade inte att medla mellan parterna.

Jørgen Smit var en mycket uppskattad föredragshållare. Föredragen var storslaget uppbyggda, de garanterade djup och substans och hade en klarhet utöver det vanliga. Han talade engagerat om ett flertal ämnen utan manuskript i en energisk talström, som kom i rytmiska stötar. Med Bergensk accent poängterade han först: på den ena sidan – sedan på den andra – därefter kom ett förlösande tredje element, som förenade motsättningarna och ofta visade in i framtiden. Jørgen Smit stod som en

pelare när han talade och uttryckte sig genom starka gester och handrörelser. Antroposofin var Jørgen Smits livsluft. Han vädjade till insikt genom tänkandet och ett aktivt lyssnade, men detta var ett tänkande som inte skulle stanna i huvudet. Syftet var att tända begeistring för Rudolf Steiners verk, för att tända engagemang och arbetsglädje.⁹

Jørgen Smit betydde mycket för elever och kollegor. På ett personligt plan verkade han å andra sidan hämmad och tillknäppt. Lika öppen och lyssnande som han kunde vara inför andra, lika tyst och sluten var han när det gällde honom själv. En anekdot berättar om Jørgen Smit under Lucianatten. På seminariet var det en tradition att studenter och lärare väcktes mitt i natten av en grupp som gick från rum till rum med en krans tända ljus på huvudet och sjöng för dem som låg i sina sängar. För många kom upplevelsen som en överraskning, händelsen verkade som en hägring. När Luciatåget kom in i Jørgen Smits rum, satt han upprätt i en länstol, iklädd kostym och slips. Han ville inte bli ”tagen på sängen”. Jørgen Smit var otillgänglig för småprat och kunde tåga så det blev ihågkommet länge. Han var asketisk, vegetarian och nykterist och forskade som en munk i sin klostercell. Men den sociala tanken låg honom varmt om hjärtat och han hade en frikostig humor.¹⁰

Mellan Arne och Jørgen Smit fanns en ömsesidig respekt. Efter Smits död kom Arne ihåg honom som den stränga forskaren med ett skarpt intellekt. Under kriget och ockupationen av Norge hade Jørgen bidragit till att göra waldorfskolan i Bergen till ett fritt intellektuellt andningshål. På seminariet flera år senare lärde Arne känna nya sidor hos honom. Nu mötte man en person som helt och hållet levde med i en stor gemenskap. Arne upplevde läraren, ungdomspedagogen, sträng och fordrande, men också den milda, förstående kamraten. Rådgivaren, som alltid var redo för ett samtal, och som med värme levde sig in i de mest olika ödes- och livssituationer.¹¹ År 1975 kallades Jørgen Smit till Dornach som medlem av styrelsen vid Goetheanum och ledare för Ungdomssektionen. Han behöll dock banden till Norden och Järna som föredragshållare fram till sin död 1991.

Dan Lindholm – en kraftfull berättare

Arnes goda vän sedan många år tillbaka, *Dan Lindholm* (1908–1998), var gästlärare på pedagogiska linjen från början fram till slutet av 1980-talet. Efter studiet i eurytmi och talgestaltning i Dornach fortsatte han på universitetet i Oslo för att läsa naturkunskap, kemi och biologi. Lindholm var en av pionjärerna inom waldorfrörelsen i Norge. På 1930-talet arbetade han som klasslärare i Bergen och från 1945 undervisade han i Steinerskolan i Oslo. Han kom tidigt med i arbetsledningen för Antroposofiska Sällskapet i Norge, och var mycket aktiv i samband med de nordiska sommarmötena.

Som son till den norska författaren och antroposofen *Ingeborg Møller* växte han upp i Gudbrandsdalen och fick som barn lyssna till ett rikt arv med sagor och folkliga berättelser. Det var framförallt i dessa ämnen, fabler, legender och nordisk mytologi, som han undervisade på pedagogiska linjen. Han fördjupade sig också i bibliska historier och kristna legender, vilket ledde till att han gav ut boken *Känner du din ängel*, som berättar om människors möten med ljusväsen och änglaväsen, ”tillfälliga” händelser i livet, som kanske vittnar om att det finns en högre ledning där skyddsängeln leder oss och griper in. Dan Lindholm var en mycket omtyckt lärare och en kraftfull berättare. Han var också författare till flera böcker: *På menneskevei: fra livet i en Steinerskole*, Antropos, 2004. *Fra soloppgangens land, orientalske myter og legender* 1995, *Gjennatatte jordliv*, Antropos, 1994 och *Kjenner du din engel*, Antropos, 1989.¹²

Detta är den fristående uppföljaren till biografen om konstnären, trädgårdsmästaren och antroposofen Arne Klingborg (1915–2005), *Ett liv i konsten*.

Boken skildrar Klingborgs verksamhet från grundandet av Rudolf Steinerseminariet i Järna 1964 fram till hans död 2005. På 1960-talet kom ungdomsrörelsen med en kraftfull vilja till förändring in i världen. Det var en brytningstid, då man såg en explosion av nytänkande och kreativitet tillsammans med ett intensivt sökande efter djupare mening och gemenskap. Arne Klingborg tillhörde en generation som gav arbetet med antroposofin en mer utåtriktad karaktär. Genom utställningar, publikationer och föredrag spreds kunskap om waldorfpedagogiken, det biodynamiska jordbruket, läkepedagogiken och den antroposofiska medicinen. Klingborg gick in för den ”estetiska revolutionen” övertygad om att alla ting och människors vardagsliv bör transformeras genom konstnärligt skapande.

Järna upplevdes som en magisk plats, genom kollektiv arbetsglädje förverkligades reformer på ett originellt och nyskapande sätt. Arne Klingborg verkade som pedagog, trädgårdsmästare och kurator för stora offentliga utställningar på Liljevalchs konsthall. Trädgårdsparken i Ytterjärna blev rikskänd. I ett samarbete med arkitekten ”Abbi” Asmussen inspirerade han till gestaltningen av byggnaderna omkring Rudolf Steinerseminariet. Strävan var att skapa en ”miljö som ger liv” och erfarenheterna inspirerade till en mängd initiativ runt omkring i världen.

Berit Frøseth (f. i Trondheim 1950) är bildkonstnär och författare bosatt i Järna. Hon är utbildad vid universitetet och Konsthögskolan i Oslo. Hennes verksamhet omfattar utställningar och artiklar som behandlar olika teman, framförallt Rudolf Steiners konstimpuls och dess förhållande till samtidskonsten. Hon har bidragit till essäsamlingar och skrivit en biografisk text i boken om konstnären *Karl Schultz Köln* (Art Lab Gnesta, 2007) och biografen *Ett liv i konsten: Arne Klingborg och antroposofin*, (Lassbo förlag, 2022).

Lassbo Förlag
FÖR BERÄTTELSEN I DIG

ISBN 978-91-990538-8-2

9 789199 053882 >